

İnsan hüquqları sisteminin elementləri

Vətəndaş hüquqları təbii-hüquqi başlanğıcı əks etdirən səlahiyyət kompleksini ifadə edir. Bu səlahiyyətlər kompleksi dövlətlə və cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətlərdə şəxsiyyətin fərdliliyini və orijinallığını təmin edir. Bu və yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz məqamlar, aydın göstərir ki, insan hüquqları sistemi olduqca mürəkkəbdir. Bu sistemi təşkil elən çoxsaylı elementlər olduqca mürəkkəb qarşılıqlı əlaqə kompleksinə malikdirlər.

Daşqın Qənbərov yazır: "Ümumiyyətlə, müasir mərhələdə insan hüquq və azadlıqları sisteminin mürəkkəbliyi insan hüquqlarının universal təsnifatının verilməsini qeyri-mümkün edir. Nəzərdən keçirdiyimiz insan hüquqları belə, yetkin təsnifatın aparılmasına imkan vermir. Fikirlerimizi bir daha ümumiləşdirərək və insan hüquqları sisteminin tarixi formalaşması tendensiyalarını təhlil edərək, qeyd edə bilərik ki, ictimai münasibətlər sahəsindən asılı olaraq vətəndaş, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları fərqləndirmək mümkündür. Sosial normalara mənsubluğa istinad edərək, təbii və pozitiv hüquqları ayırmaq mümkündür. Artıq əvvəlki hissədə nəzərdən keçirdiyimiz kimi, təbii hüquqların əsasını mənəvi normalar təşkil etdiyi halda, pozitiv hüquqlar yazılmış hüquqi normaları ifadə edirlər. Şəxsiyyətin siyasi-hüquqi statusuna uyğun olaraq insanın və vətəndaşın hüquq və azadlıqları mövcuddur. Bundan başqa, fərdi və kollektiv hüquqlar da ayrıca elementlər kimi nəzərdən keçirilir".

İnsan hüquqları sistemini nəzərdən keçirən zaman, ayrıca cəmiyyət-dövlət münasibətlərinə də diqqət yetirmək lazımdır. Çünki cəmiyyət-dövlət münasibətləri şəxsiyyətin cəmiyyət və dövlət qarşısındakı öhtəliklərini də üzə çıxarmış olur. Belə ki, cəmiyyəti təşkil edən ayrı-ayrı fərdlər cəmiyyət-dövlət qarşılıqlı əlaqələrinin və münasibətlərinin xarakterini müəyyənləşdirirlər. Şəxsiyyətin öhtəlikləri hüquq və azadlıqlardan sonra şəxsiyyətin hüquqi statusunun ikinci əsas komponentidir. Şəxsiyyətin hüquqi öhtəlikləri dedikdə, insanın davranışları ilə bağlı dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən və təminat verilən tələbatlar, tələb olunan davranışların rəsmi ölçüləri başa düşülür. Şəxsiyyətin hüquq və öhtəlikləri öz aralarında obyektiv qarşılıqlı əlaqəli olurlar ki, bu da şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının uzlaşdırılmasının ifadəsi kimi qəbul olunur. Deməli, şəxsiyyətlə dövlət arasında zəruri, qaçılmaz qarşılıqlı asılılıq mövcuddur. Dövlət tərəfindən tam həcmdə hüquq və azadlıqların qorunması, insanların vətəndaş və hüquqi məsuliyyətləri, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, əhəlinin hüquqi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, həmçinin, qeyd etdiyimiz bu istiqamətlərdə

məhsuldar beynəlxalq əməkdaşlıq, bütövlükdə, cəmiyyətin inkişafının əvəzolunmaz şərti rolunda çıxış edir. D.Qənbərov göstərir ki, Əlavə olaraq, insan hüquqları sistemini təhlil edərək, həm də insan hüquqları ilə vətəndaş hüquqları arasındakı sərhədləri də müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Artıq nəzərdən keçirdiyimiz çoxsaylı məqamlara istinad edərək, bir daha vurğulayaraq ki, insan hüquqları təbii əsasla-

vafiq olaraq, vətəndaş hüquqlarını da səciyyələndirə bilərik. Beləliklə, vətəndaş hüquqları dedikdə, dövlətin normativ -hüquqi aktlarında əksini tapmış təbii səlahiyyətlər toplusu başa düşülür. Bu hüquqlar həm də cəmiyyətin və dövlətin inkişafı gedində əldə olunmuş səlahiyyətləri ifadə edirlər. Vətəndaş hüquqlarını səviyyələndirən başlıca cəhət ondan ibarətdir ki, onlar mütləq şəkildə konstitusiyalarda

ra malikdir və fərddən ayrılmazdır. İnsan hüquqları ərazi və milli müstəvilərdə nəzərdən keçirilmir və dövlətin qanunvericilik aktlarında təsbit olunub-olunmamasından asılı olmayaraq, mövcud olur. İnsan hüquqlarını səciyyələndirən bir çox məqamların artıq nəzərdən keçirdik. Əlavə olaraq, onu da qeyd edək ki, insan hüquqları beynəlxalq hüquqi tənzimlənmənin və müdafiənin obyekt rolunda çıxış edir. İnsan hüquqlarının dövlətin qanunvericilik aktlarında, ehtiva olunduğu

və digər qanunvericilik aktlarında təsbit olunurlar və dövlət tərəfindən müdafiəsi təmin olunur. Vətəndaş hüquqları insanı dövlət təşkilatı birliyinin üzvü kimi sanki itxaslaşdırır. D.Qənbərovun fikrincə, insan hüquqları sisteminin mühüm elementlərindən birini həm də şəxsiyyətin hüquqları təşkil edir. Şəxsiyyətin hüquqları dedikdə isə, konkret vəziyyətlərdə konkret fərdə mənsub olan hüquqlar başa düşülür. Bu hüquqların həcmi insanın sosial-iqtisadi vəziyyətindən, icti-

İnsan hüquqları sistemini nəzərdən keçirən zaman, ayrıca cəmiyyət-dövlət münasibətlərinə də diqqət yetirmək lazımdır. Çünki cəmiyyət-dövlət münasibətləri şəxsiyyətin cəmiyyət və dövlət qarşısındakı öhtəliklərini də üzə çıxarmış olur. Belə ki, cəmiyyəti təşkil edən ayrı-ayrı fərdlər cəmiyyət-dövlət qarşılıqlı əlaqələrinin və münasibətlərinin xarakterini müəyyənləşdirirlər. Şəxsiyyətin öhtəlikləri hüquq və azadlıqlardan sonra şəxsiyyətin hüquqi statusunun ikinci əsas komponentidir. Şəxsiyyətin hüquqi öhtəlikləri dedikdə, insanın davranışları ilə bağlı dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən və təminat verilən tələbatlar, tələb olunan davranışların rəsmi ölçüləri başa düşülür. Şəxsiyyətin hüquq və öhtəlikləri öz aralarında obyektiv qarşılıqlı əlaqəli olurlar ki, bu da şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının uzlaşdırılmasının ifadəsi kimi qəbul olunur. Deməli, şəxsiyyətlə dövlət arasında zəruri, qaçılmaz qarşılıqlı asılılıq mövcuddur.

təqdirdə, onlar müvafiq dövlətin vətəndaş hüquqları kimi nəzərdən keçirilir. İnsan hüquqları ilə vətəndaş hüquqları arasında müəyyən sərhədlənmə, məhz buradan başlayır. Bu, qeyd etdiklərimizə, mü-

mai-siyasi statusundan, onun iş və yaşam şəraitindən asılı olur. Şəxsiyyət dedikdə isə, insan, vətəndaş və xarici vətəndaş, vətəndaşlığı olmayan şəxslər başa düşülür. Şəxsiyyətin hüquqları insan fərdi

xüsusiyyətlərini, onun sosial yetişmə və öz hərəkətlərinə görə cavabdehlik daşıma bacarıqlarını səciyyələndirir. Müasir dünya təcrübəsini dərinlən araşdırmaqla, belə

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

qənaətə gəldik ki, hazırkı mərhələdə beynəlxalq hüquqi aktlarda, hüquqi ədəbiyyatlarda, inkişaf etmiş ölkələrin qanunvericiliklərində "insan hüquqları", "vətəndaş hüquqları" və "şəxsiyyətin hüquqları", demək olar ki, eyni mənalarda işlədilir. Bunlar arasında sərhədlərə diqqətin etirilməsi bir qayda olaraq, insan hüquqları probleminin bu və ya digər aspektini fərqləndirmək məqsədinə xidmət edir Əsas insan hüquq və azadlıqları beynəlxalq hüquqi aktlarda və konkret dövlətlərin konstitusiyalarında təsbit olunurlar. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təsnifatının ümumi qəbul olunmuş kriteriyalarından biri rolunda cəmiyyətin həyat fəaliyyəti sahəsi çıxış edir ki, burada da, şəxsiyyətin bu və ya digər tələbatları və maraqları reallaşır, məhz bu kriteriyaya, müvafiq olaraq, insan hüquqları sisteminin digər elementlərini fərqləndirirlər. Bu elementlər rolunda aşağıdakı hüquqlar çıxış edirlər:

- vətəndaş;
- iqtisadi;
- siyasi;
- sosial;
- mədəni;
- ekoloji;
- informasiya.

Göründüyü kimi, insan hüquqları sisteminin strukturunu formalaşdırın bu hüquqlar həyat fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq sərhədləndirilir.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru